

V. A. 1951

Fig. 1. Vonsbæk. Ydre, set fra nordøst.

VONSBÆK KIRKE

HADERSLEV HERRED

Kirken, der var viet *S. Andreas* (sml. †sidealtertavle nr. 3), var i middelalderen et biskoppeligt patronat; den betalte kun 6 sk. i cathedraticum og må være blevet betragtet som et capella. Dette fremgår bl.a. af et pavebrev fra 1468[1], hvor Vonsbæk kaldes »S. Andreas kirke eller kapel« (»ecclesia sive capella S. Andree«) samt af et sognevidne fra 1514, hvori den daværende præst Jens Sørensen benævnes »sognd prest oc capellan«[2]. Allerede for reformationen var blevet officielt gennemført i provstiet, fik han for øvrigt 1525 et nyt kaldsbrev af hertug Christian (III.)[3], og som et godt eksempel på kontinuationen i besættelsen af de nordslesvigske sognekald kan nævnes, at hans slægt sad i embedet i ikke mindre end 215 år. Ved reformationen blev kirken hertugelig (jfr. Aller p. 258) og gik 1580 over til kongen, der senere besatte kaldet direkte gennem tyske kancelli.

Ifølge et *vandresagn* skulle kirken have været rejst midt i Vonsbæk by, men da alt det, der byggedes om dagen, om natten blev flyttet til kirkens nuværende beliggenhed, lod man den opføre dèr[4].

Kirken ligger ensomt i skovbrynet nær Haderslev fjord, godt en kilometer syd for byen og i sognets sydvestligste del. Fra byen skråner terrænet jævnt ned mod kirken, der ligger yderst på et lille plateau, hvorfra bratte, bugtede

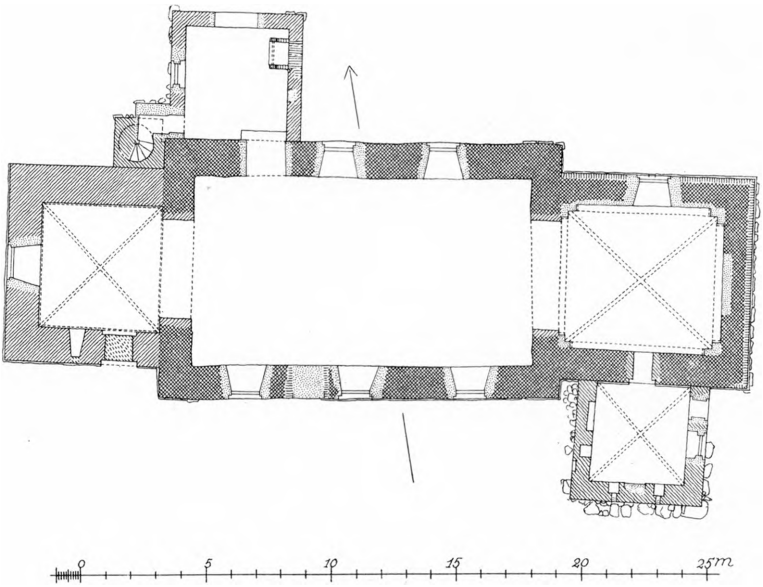

Fig. 2. Vonsbæk. Plan. 1:300. Målt af El. M. 1951.

skrænter falder mod Odins-bækken og fjorden[5]. Kirkegården, der har stærkt fald mod vest og syd, synes kun udvidet mod øst og nordøst; den gamle del hegnes af kampestensdiger med uregelmæssigt rundede hjørner, mens udvidelsen, som stammer fra 1908[6], er omgivet af tjørnehække. Reparationer på diget nævnes 1655 og 1661, i hvilket år to karle lagde »stenen i ler« (rgsk.), samt 1858[7] og 1904[6]. I vestdiget er der en kalket og teglhængt portal af munkesten, hvis lille, uregelmæssigt fladbuede åbning har indvendig fals; en lignende portal førte til den daværende præstegård, Caspergård, øst for kirken. Såvel vestportalen som den nedennævnte, der er helt ommuret 1913[6], stammer sandsynligvis fra 1583 (rgsk.). Den nymurede portal i nordøst, der ifølge regnskaberne svarer nøjagtigt til den nedrevne (jfr. Haupt p. 386 fig. 588), har fladbuet port og låge; i syd fører en lille trælåge ind til skoven.

†*Kirkestald* (?). 1662 byggedes et vognskur til provsten, antagelig det der blev repareret 1730 (rgsk.).

Kirken består af romansk kor og skib samt fire sengotiske tilbygninger: tårn i vest med yngre trappehus, våbenhus foran skibets norddør og sakristi på korets sydside. Orienteringen har stærk sydlig afvigelse.

Den romanske bygning er opført af *rå kampesten*, iblandet *flintflækker* og en del kløvede sten, og med hjørner og hulkantsokkel af *granitkvadre;* murene er temmelig tykke, ca. 125 cm, og skibets nuværende murhøjde over sokkelen er ca. 440 cm. Både skibets og korets mure er stærkt omsatte og skalmurede i vid udstrækning; oprindeligt murværk kan iagttages et par steder, dels bag våbenhuset, dels i skibets vestgavl, hvor en finkornet, sejg, hvid mørtel er

E. M. 1951

Fig. 3. Vonsbæk. Ydre, set fra sydøst.

glattet ud over stenene uden at dække dem helt, og hvor der ses rester af kalklag. Et romansk vindue midt i skibets sydmur blev ødelagt 1941[8], og der ses ikke i murværket spor efter andre oprindelige vinduer. Syddøren, der måske allerede er blevet tilmuret ved tårnets opførelse[9] (sml. nedenfor), kan ikke spores; norddøren er i brug, men udvidet efter 1910, da den endnu havde sin lige overligger i behold[10]. Umiddelbart vest for syddørens plads er der i den udvendige mur indsat en attisk profileret kragsten; denne sten kan næppe have fundet anvendelse i døren og må snarest henføres til den romanske triumfbue, som er nedrevet endnu i gotisk tid, og fra hvilken en del krumhugne, i våbenhuset genanvendte kvadre må stamme. Af taggavlene er kun skibets vestre bevaret og blot til en højde af ca. 220 cm over bjælkelaget.

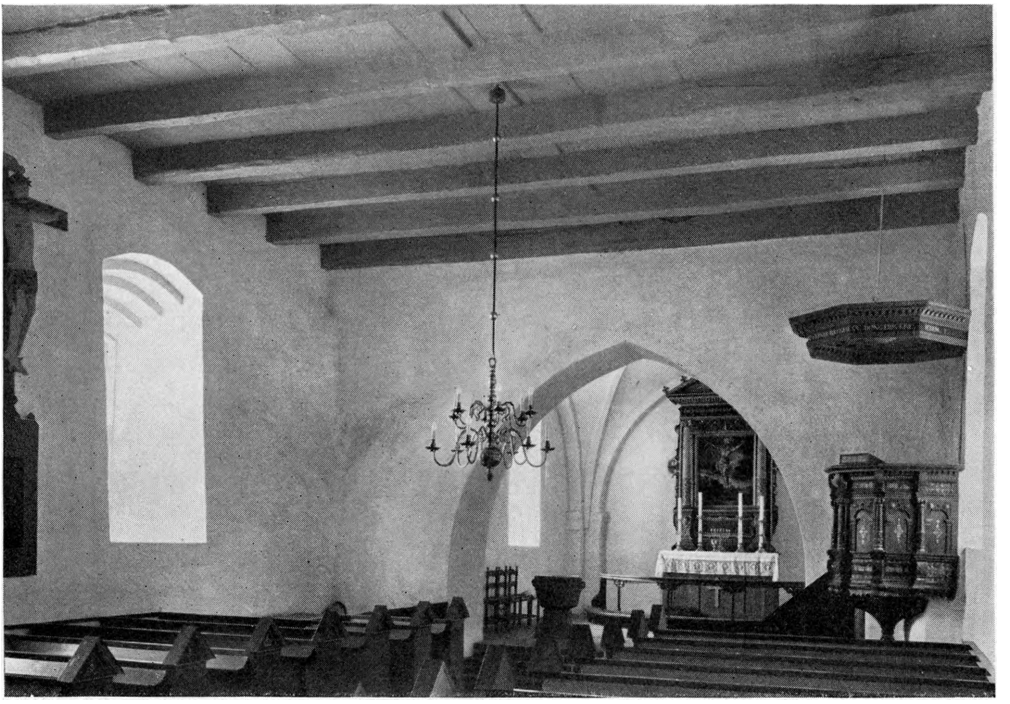
Tilføjelser og ændringer. Kirkens sengotiske tilbygninger er alle af munkesten i munkeskifte og *tårnet* uden tvivl ældst. Det har en temmelig bred skråkantsokkel undtagen i nord, hvor sylden træder frem. Tårnrummet har fra opførelsen været tilgængeligt fra syd gennem en ret anselig, rundbuet dør med fals til begge sider og udvendigt, spidsbuet spejl. I sydmuren vest for døren er der et lille, oprindeligt vindue med smige karme indvendig; det er fladbuet i lysningen og retkantet indvendig. Både dør og vindue er blændet. Rummet, som står i forbindelse med skibet ved en spidsbuet arkade, var tilsyneladende planlagt med fladt loft; det er i alt fald givet, at vederlaget for krydshvælvet med stort besvær er fremskaffet ved afhugning af en halvstensskal på tårnets tre mure, hvilket tydeligt viser sig i mellemstokværkets nederste trediedel. Hvælvet har

kvartstensribber og svagt fremspringende løberskifte langs fødselslinierne; det er kun let indskåret og uden overribber. Til det lave mellemstokværk, der i syd er forsynet med en rektangulær lysåbning, har der muligvis oprindelig været eller skullet være adgang gennem en lem i det flade loft. Klokkestokværket derimod har fra første færd været tilgængeligt fra skibets loft gennem en fladbuet åbning anbragt over skibets hanebåndshøjde; døråbningen har falset stik og lige gennemløbende karme. Dette tredie stokværk har til hver side to falsede, fladbuede glamhuller, hvoraf de østre på grund af skibets tag er små og højtsiddende og med lige gennemløbende karme; glamhullerne i syd og vest er blændet med små, gule sten. Tårnet har dobbelt retkantgesims og mange åbne bomhuller.

Trappehuset i nord er en tilføjelse, vistnok fra sengotisk tid; det er af munkesten, og skakten er meget uregelmæssigt muret, snart af bindere, snart af løbere; spindelen er retkantet (14,5 cm), og loftet består af fladbuede, udkragede binderstik. Overdøren er en råt brudt åbning, og den gamle underdør, der formentlig har siddet i nordmuren, er ødelagt ved en nyere, tøndehvælvet udbygning af trappehusets nedre del, således at det nu er tilgængeligt fra våbenhuset.

Endnu i gotisk tid, før eller samtidig med våbenhusets opførelse, har der været store ombygnings- og *vedligeholdelsesarbejder* på den romanske bygning, hvilket sikkert i høj grad er forårsaget af kirkens udsatte beliggenhed. Murene synes i vid udstrækning omsat, og den øvre halvdel af skibets vestende er skalmuret med munkesten, der i alt fald på nordsiden har samme mål og fugebehandling som stenene i våbenhuset. I dette murværk ses i nord, over våbenhusets østre flankemur, en cirkelblænding, og i syd, mellem de to nuværende vestre vinduer, skimtes et højt, rundbuet vindue (ca. 200 × 125 cm) med prydskifte, men for vinduets vedkommende er det dog ikke muligt at afgøre, om det er samtidigt med skalmuringen eller først indsat i renæssancetiden. Skibet fik en retkantgesims, og i det indre blev den romanske triumfbue erstattet af en spidsbuet. Det er endvidere muligt, at koret på samme tid blev hvælvet, dels fordi der indtil sidste restaurering fandtes spor i korets vægge, som kunne tyde derpå, dels fordi undersøgelseskommissionens beretning fra 1711 nævner »Alteret, som er med Hvællinger« (rtk.); denne beskrivelse kan dog også gælde den nuværende højaltertavles baldakin.

Til *våbenhusets*[11] mure er der som nævnt foruden tegl anvendt adskillige triumfbuekvadre udvendig og en del rå kamp indvendig; blandt kvadrene er der endvidere en hulkantet sokkelkvader og en vistnok attisk profileret kvader, der måske kan have siddet som kragbånd i korbuen. Over den udvidede dør ses rester af det ældre, fladbuede stik. Taggavlen har i fodlinien et blændingsbånd, hvorover der findes en blænding af form som et korset kors; den nederste arm flankeres af to cirkelblændinger, og over den østre er der en retkantet

E. M. 1951

Fig. 4. Vonsbæk. Indre, set mod øst.

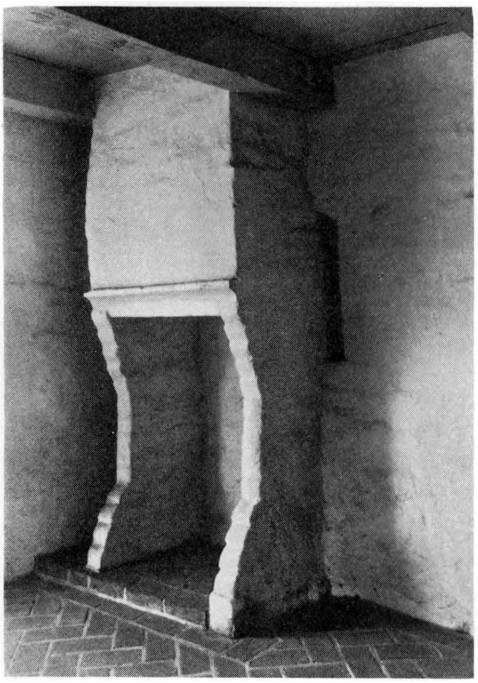
glug. På gavlens inderside ses, at taghældningen har været lidt mindre stejl, og at gavlen har haft kamtakker eller glat kam. Det fladloftede indre har i vest et vindue fra 1941 og den tidligere omtalte dør til trappehuset, i øst en gemmeniche og et falset vindue, begge fladbuede og tilmurede; vinduet dækkes delvis af en yngre kamin (sml. nedenfor).

Sakristiet, der mod sædvane ligger på korets sydside, er sikkert kirkens yngste tilbygning. Gavlen, hvis inderside viser forhold, som ganske svarer til våbenhusets, har en halv meter over sylden et enkelt kvaderskifte og i højde med flankemurenes overkant to savskifter, som på grund af en kaminskorsten ikke er ført igennem på gavlens midterste del. I den søndre ende af vestre flankemur er der en lille, fladbuet blænding og i østre flankemur et vindue og en dør fra nyere tid[12]. Det indre har midt på sydvæggen rester af en kamin, som flankeres af to små, fladbuede nicher, der nu anvendes som skabe, men i bunden af hver niche er der en lille, tilmuret, 20 cm bred og fem skifter høj, oprindelig lysglug, som også skimtes i den udvendige mur[13]. I vestvæggen er der godt 30 cm over gulvet en spidsbuet spareblænding (højde 201 cm) og syd for denne en dybere, 70 cm høj, fladbuet gemmeniche. Rummet, som står i forbindelse med koret ved en fladbuet, mod sakristiet falset dør, dækkes af en samtidig krydshvælving, hvis kvartstensribber begynder 40 cm over nuvæ-

rende gulvhøjde. — Kaminen, der sikkert har været af den for egnen almindelige type, blev 1872[6] erstattet med en »russisk skorsten«[14].

I renæssancetiden har der været store *reparationsarbejder* på koret, hvis nord- og østmur til noget over halv højde er skalmuret med munkesten i krydsskifte; en lille, kurvehanksformet glug under korets sydvindue fører til en 1870 tilkastet gravkrypt (sml. p. 517). Fra samme periode hidrører en stor *kamin* (fig. 5) rejst mod våbenhusets østvæg og sikkert beregnet til blystøbning; den store kappes forside hviler på en træbjælke med kraftig hulkel. — Regnskaberne fra 1775 nævner en hovedreparation af kirken (rgsk.), og det er tydeligt, at i alt fald koret har været genstand for en sådan. Langmurenes øvre del blev skalmuret og forsynet med en gesims bestående af kvartrundt rulskifte mellem to retkantede skifter. En stor del af gavlen fornyedes helt og fik cirkelvinduer, strømskifter langs taglinierne og adskillige jernankre, hvoraf nogle danner årstallet 1774, mens andre er forsynet med initialer: øverst C.7.s kronede monogram, derunder F K (Friedrich v. Klingenberg), I C (Joachim Chretschmer, provst), U S (Ulrich Selmer, sognepræst fra 1775) og K H B (Knud Hansen Bonde, kirkeværge)[15]; en blyplade på korets nordside har de samme fire monogrammer med tilføjelsen K W (kirkeværge) efter det sidste. Det eventuelle korhvælv kan være nedtaget ved denne istandsættelse. — Fra 1806 foreligger en pudsigt motiveret ansøgning fra sognepræsten om nye vinduer[16], men det fremgår ikke, om hans ønske blev efterkommet før omkring århundredets midte, da der indsattes store støbejernsvinduer af den vanlige type med klart og farvet glas; de tilhørende rundbuede vinduesstik ses over flere af de nuværende vinduer. 1875 foretoges atter en istandsættelse, som bl.a. omfattede en opretning af væggene til gesimshøjde[6]. — Ved en restaurering 1941 (arkitekt J. K. Jepsen) blev koret overhvælvet og dets nord- og østvæg skalmuret; skibets gipsloft blev fjernet og nye brædder lagt på oversiden af egebjælkerne, hvor de også lå før 1767[17]; jernvinduerne afløstes af trækarme med blysprosser i fladbuede, falsede åbninger, korets to østre cirkelvinduer samt en fladbuet niche af ukendt alder tilmuredes, og hele kirken fik nyt munkestensgulv.

Taguærkerne er alle af eg, over kor, skib og tårn middelalderlige, men en del omsat og suppleret. Tårnkvisten er en senere tilføjelse. Kor og skib har to lag hanebånd, og spærene over koret har udskæringer for spærstivere, der er borttaget sammen med bjælkerne ved hvælvslagningen; skibets tagværk har i nord øksehugne stregnumre og i syd fortrinsvis tværøksenumre; dragerstol fra 1875[6]. — Sakristiets tagværk har spærstivere og som våbenhusets eet lag hanebånd; det sidste har huljernsnumre. Fælles for disse to tagværker, som næppe kan være oprindelige (sml. foran om ændret taghældning), er et lille træk, der viser, at tilbygningerne har stået med en lille spidsgavl over tagskægget på henholdsvis kor og skib. Spærene i våbenhusets sydligste spærfag, der står ca. 30 cm

E. M. 1951

Fig. 5. Vonsbæk. Kamin i våbenhuset (p. 506).

E. Lind 1951

Fig. 6. Vonsbæk. Kalkmaleri på skibets vestvæg. S. Thomas (p. 508).

fra skibets mur, har over hanebåndshøjde en not i undersiden, og i selve hanebåndet er der med ca. 20 cm.s afstand naglehuller med rester af trænagler[18]; disse spor viser, at der har siddet en beklædning af lodrette eller skrå planker på spærfagets sydside[19], og en sådan beklædning har kun mening, hvis gavlspidsen har hævet sig frit over skibets tag. Lignende forhold ses i sakristiets nordligste spærfag, blot er der her tale om en bindingsværksagtig udmuring; i oversiden af hanebåndet er der indtappet to skråstivere, som er sømmet til spærene, og i det østligste af de tre fremkomne felter er der bevaret en udmuring med sten, som står pudset på nordsiden. Hertil kommer, at der på sydsiden af våbenhusets føromtalte spærfag, i hanebåndshøjde, ses to taphuller, og i det østre af disse sidder endnu en bjælkestump, der støder mod skibets mur; i oversiden af dette stykke tømmer er der en konkav udhugning, hvori der må have ligget en skotrende til at lede regnvandet fra skibets tag ud til siden.

Kirken står hvidtet, med tjæret sokkel og præget af den føromtalte restaurering 1941. Kor, skib og tårnkvist har blytag, tilbygningerne tegl; på tagene flere årstal fra forrige århundrede og en plade fra 1774 (se p. 506). Det indre er hvidtet og har malet loft; korets gulv er hævet tre trin over skibets.

Vindfløjen på tårnkvisten med fane af form som et dragehoved og (udskiftet?) årstal 1873 er måske identisk med den, der anskaffedes 1735 (rgsk.).

Et *solur* på nordre kirkegårdsportal er af zink og fra 1838.

†*Glasmalerier,* i korets cirkelvinduer, fra forrige århundrede, erstattedes 1908 af vinduer »med malet frise og malet indlæg: Paulus og Andreas«[20]; de tilmuredes 1941.

(†) KALKMALERIER

Ved restaureringen 1941 afdækkedes på skibets og korets mure rester af store apostelfigurer, der antagelig er malet 1653 for 65 mark (rgsk.)[21], og som må have svaret til de †kalkmalerier fra 1652 i Åstrup (p. 525) og Magstrup (Gram hrd.). Af udsmykningen, der synes at have bestået af en Kristusfigur og 12 apostle, på hvis fodstykker de enkelte afsnit af trosbekendelsen har været fordelt, var der kun sparsomme rester tilbage. Østligt på korets sydvæg fandtes rester af en (Kristus?)figur over hvis hoved en versalindskrift: SALVATOR MUNDUS (!). På skibets sydvæg rester af to frakturindskrifter fra fodstykkerne: »... Jesum Christum Guds enbaarne Søn ...« (hører til apostelen Andreas), og »som er undfangen af den hellig Aand, født af Jomfru Maria« (over den tilhørende figurs plads læstes apostelen Johannes' navn). Bedst bevaret var apostelen Thomas (fig. 6) på skibets vestvæg, syd for tårnbuen; den tilhørende indskrift lyder: »Opfoer til Him(m)els Sidder hos Gud Faders Almægtiges høyre Haand«. Apostelen, der er udført efter samme forlæg som pulpiturmaleriet fra 1747 af den tilsvarende apostel i Ubjerg (Tønder-Højer-Lø), har knælange strømper, bare knæ, kort, okkergul kjortel under flagrende blålig kappe, stok i hånden og rødbrun glorie. Maleriet blev 1947 aftrukket på lærred af konservator E. Lind og overfort til Nationalmuseet. Ved aftrækningen viste der sig rester af en sengotisk figur bag S. Thomas.

INVENTAR

Alterbordet er muret af munkesten, 25—38 cm fra korets østvæg, og dækket af moderne, egetræsådret panel med et stort kors i forsidens midterste fylding.

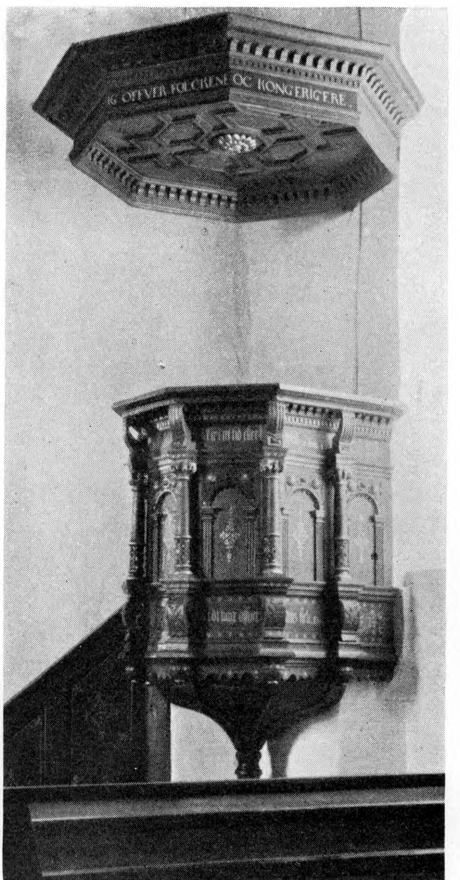
†*Alterklæder*. 1) Af blåt »laken« med guldfrynser; 2) et gammelt af rødt klæde, begge nævnt i inventariet 1776[22].

Altertavle (fig. 7) i højrenæssance, ifølge Abildgaard[23] med årstallet 1625, men snarest noget ældre, af søjletype med baldakin og nu kun på eet fag. Storstykket flankeres af riflede joniske pilastre, hvis prydbælter har beslagværk og juvelbosser; foran dem står frie, glatte, korintiske søjler med tilsvarende bælter bærende en kvartrund, stjernebesat baldakin. Det høje, glatte postamentfelt flankeres af søjlernes svungne postamenter med beslagværk og et stort kerubhoved på forsiden. De smalle storvinger og den store trekantgavl, hvis skråsider kantes af kløverblade, er tilsat i begyndelsen af 1800'rne. Ifølge P. Kr.

P. Kr. Andersen 1949

Fig. 7. Vonsbæk. Altertavle (p. 508).

P. Kr. Andersen 1949

Fig. 8. Vonsbæk. Prædikestol 1623 (p. 514).

Andersen, der restaurerede tavlen 1949, har den oprindelig haft sidefelter, da der i postamentets og gesimsens bagkanter findes afsavninger, der naturligst forklares som spor efter sådanne. Muligvis gælder udtrykket »Alteret som er med Hvællinger« altertavlens baldakin (sml. p. 504).

Storfeltets oprindelige maleri, olie på træ, forestiller Kristus på korset med uvejrsskyer og lyn over Jerusalem som baggrund; den muskuløse, stærkt lidende Kristus hænger på et T-kors, der er støttet af svære, blodbestænkte trækiler. Farverne er mørke, men rene. Maleriet restaureredes 1949 sammen med rammeværket. Ved denne lejlighed fremdroges træets oprindelige, brogede renæssancestaffering med marmorering, sølv og guld etc. under to andre farvelag, øverst en egetræsådring fra 1881[6] og herunder et hvidt lag med nogen guldstaffering, der var samtidigt med tilsætningen af gavl og storvinger; til denne staffering hører også trekantgavlens bemaling, øje omgivet af stråler. På gesimsens kortsider fremkaldtes smukke maureskeornamenter, røde på sort

Gottorp museum fot.

Gottorp museum fot.

Fig. 9—10. Vonsbæk. *Relieffer fra sengotisk †altertavle, nu i museet på Gottorp (p. 511).

bund, frisens gyldne frakturindskrift: »Huert Menniske skal prøfue sig selff, og æde saa aff dette Brød, oc dricke aff denne Kalck«, endvidere en stor kartoucheramme i postamentfeltet, grøn og rødbleg med blå ombøjninger. Skriften var derimod afskallet og er nu erstattet af nadverordene.

†*Altertavler.* Abildgaard fandt ved sit besøg i kirken 1775 ikke mindre end tre katolske altertavler, af hvilke de to sidealtertavler nu er gået til, mens der er bevaret betydelige rester af højaltertavlen, der har været et fint arbejde fra 1500årenes begyndelse, med skulptur, der hæver sig over gennemsnittet.

1) †*Højaltertavle,* sikkert den, der af Abildgaard beskrives som »forestillende Christi Korsfæstelse og disse Helgener: St. Andreas, Sta Maria, Ihs. Xps, Sta. Maria Mardalena(!), Sta. Anna, Sta. Catharina«. Heraf findes nu to nederlandsk påvirkede Golgatha-relieffer i Gottorp museum og en Anna selvtredie i Nationalmuseet, fra tiden henimod 1500. Golgatha-reliefferne fra den »gode« og den

»onde« side (fig.9—10) omfatter henholdsvis seks og syv personer, anbragt i to planer; forrest i det første den segnende Maria støttet af Johannes og en kvinde med en stor hue med plisseret kant, bagest en hændervridende kvinde, den blinde Longinus og en knægt; i det andet relief står den pegende høvedsmand forrest mellem to svende, mens det bageste plan optages af fire hætte- eller turbanklædte personer af et alt andet end behageligt udseende. Reliefferne måler 93 og 84,5 cm i højden. Anna-figuren (fig. 11), 52 cm høj, er iført en lang, fodsid kjole under et løsthængende, ligeså langt slag, hoved- og hagelin. Hun er skildret ret ungdommelig og holder på venstre arm den langlokkede, ganske lille Maria, der sikkert har båret krone, og på højre det nøgne Jesusbarn, der griber om den bog, hans moder rækker ham.

Man har henført de dygtige billedskærerarbejder, hvor den segnende Marias raceansigt og de fine, lidt degenererede ansigter med de svage hager er særlig karakteristiske, til Henning von der Heide[24]; denne tilskrivelse kan dog næppe opretholdes (jfr. Kunsthistorisk oversigt), hvorimod man med positivt udbytte kan sammenstille Vonsbækreliefferne med Halk altertavle (p.454). Både den udtryksfulde Johannes, den hændervridende kvinde og den hætteklædte mand genfindes her og således, at der ikke blot synes at være tale om et fælles forlæg, men også om værkstedsfællesskab.

Fig. 11. Vonsbæk. *Anna selvtredie fra faltertavle, nu i NM (p. 511).

Hvad de seks af Abildgaard omtalte figurer angår, hvor Ihs Xps måske er Kristus som smertensmand(?), kan de fire tænkes anbragt i fire etagestillede nicher, som har flankeret hovedfeltet med Golgatha, de to, som da må have været af mindre format, på skillevæggenes konsoller.

For en sjælden gangs skyld er de middelalderlige farver ret velbevarede[25] med guld som det alt dominerende; både Anna-gruppen og de to relieffers figurer har næsten alle gyldne kapper eller kjoler med blåt foer; ansigtsfarven er lys med en rød, af og til brunlig tone. 1775 stod tavlen »paa sydlig Sidemuur af Chor Aabningen ... nedad til Stolene«.

2) †*Sidealtertavle,* som 1775 stod »til nordre Side af Chor Aabningen« og var viet Maria, beskrives af Abildgaard som »en meget kostbart og overalt forgyldt Alter Tavle forestillende Jomfrue Maria staaende i en Glorie med Barnet paa Armen og en halv Maane under Fødderne. Neden under denne Glorie forestilles en catolsk Geistlig skalled oven i Hovedet og staaende i en Prædikestoel, og ved Siderne deels staaer deels knæler Tilhørerne, foran til højre en Pave med 3dobbelt Krone, til venstre tvende Konger eller Førster med Krone paa Hovederne samt Bisper, Cardinaler og nogle i Harnisk. I Fløidørrene Christi Fødsel, Omskærelse og Joseph samt Mariæ Flugt med Barnet etc.«.

3) †*Sidealtertavle* for kirkens værnehelgen, S. Andreas. Abildgaard skriver i sin dagbog om den: »Nede i Kirken et stort catolsk Altere med malede Fløidørre, i Midten af Alteret staaer St. Andreas holdende en udslagen Bog i begge Hænder; neden under staaer: Sanctus Andreas; ora pro nobis« (»S.A. bed for os«).

En * *diakonfigur,* muligvis S. Laurentius, fra o. 1450, nu i Gottorp museum, opgives at stamme fra Vonsbæk, men proveniensen er usikker[26]; den kan ikke hidrøre fra de ovennævnte tavler, og noget nøjere slægtskab med det øvrige nordslesvigske materiale kan heller ikke påvises. Den 49,5 cm høje, stående figur holder en opslået bog i højre hånd, mens venstre hånd (med risten?) er afbrudt. Af stafferingen er kun sparsomme rester, guld og rødt på dragten samt ansigtsfarven, bevaret.

Altersølv. Kalk (fig. 12), fra begyndelsen af 1500'rne, 20 cm høj, ret nøje svarende til Vilstrups (p. 383), men med korsgennembrydninger i standkanten,og knoppen har foruden tungerne seks rudebosser med graveret IHS under forkortelsesstreg. Et lille krucifiks er fastnittet på foden, der smykkes af rammestreger, hvorimellem minustegn og derover graveret kursiv: »Reparatum P. Antonio Boldowino Kling 1729 Wonsbech« (»repareret da Anton Balduin Kling var præst i V. 1729«). Stort, glat bæger. Glat *disk* med graveret cirkelkors. 1874 repareredes og forgyldtes kalken og disken[6].

Sygekalk, fra begyndelsen af 1800'rne, 12 cm høj, med rund fodplade og fod, trindt, indknebet skaft. Knoppen, af ovalt tværsnit, har skruegang og fungerer som oblatgemme; bægeret er bredt, ægformet. På fodpladen to utydelige mestermærker L D i oval, muligvis for Københavnerguldsmeden Levin Dyrkopf (Bøje 942?). 1670 købtes en sygekalk og -disk for 8 mk. 12 sk.; 1731 anskaffedes et nyt berettelsessæt, af sølv, for 36 mk. (rgsk.).

Alterstager i senempire, fra 1835, fire stykker, parvis 55 og 61 cm høje, af type som Grarups fra 1837 (p. 446), men med højere og slankere akantusblade forneden omkring skaftet. Midt på dette en platte med indprikkede indskrifter: »Erich lessen, Iørgen lensen, Wonsbeck Kierke 1835«. To †alterstager af messing købtes 1728 (rgsk.).

* *Røgelsekar,* middelalderligt, snarest romansk, af bronze, med rund fod og

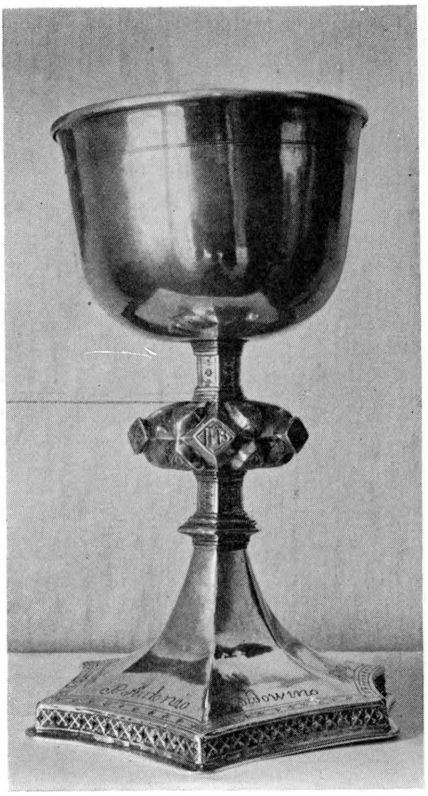
halvkugleformet ildskål; den øverste noget beskadigede del har form som en kegle, hvori et gennembrudt latinsk kors flankeret af fire huller. Tre bærestænger samlet foroven i en ring med bøjle til ophæng. Nu i Flensborg museum, nr. 4098 og afbildet Haupt p. 386 fig. 587.

†*Messehagel.* 1763 købtes tøj til »Mesgewandt«, ca. 4 alen rødt glanslærred og 3¼ lod gyldne »Litzen« (rgsk.); 1768 blev prædikestolen betrukket med rødt fløjl af den †messehagel, der fandtes i kirken[17].

†*Brudesmykke.* I inventariet 1776 nævnes mellem præstens accidentia 3 à 4 mk. for brudesmykket[22].

Alterskranke, fra 1881[6], med egnens vanlige akantusbalustre af støbejern.

Font (fig. 13), romansk, af granit, 67 cm i tvm., 85 cm høj, uden afløb. Mellem et par ganske smalle rundstave foroven og forneden er den let koniske kumme prydet med otte arkader, af hvilke de tre optages af siddende menneskefigurer (knæstykker) med stærkt fremspringende hoveder, den fjerde af en vinget løve med glorie (Markus' tegn). Hovedernes lange hår er rullet op i nakkehøjde, og på de to er frisuren angivet med fine, skrå streger på hver side af en midtskilning. I hver af de øvrige arkader er der en kvindeskikkelse i fodsid kjole, frontal i de to, i profil og let foroverbøjet i de andre to, men alle holdende den samme genstand i hænderne, en stor kerte eller stav. Den ene frontale figur er ikke hugget færdig, da den formodentlig har skullet vende ind mod væggen. Skaftet, der er hugget i eet med foden, har en svær rundstav foroven, foden er firkantet med arkader på de to sider, glat på de to andre; i arkaderne er der dels en løvemaske, dels et ubestemmeligt, sikkert aldrig færdighugget motiv. De to hjørneknopper er formet som henholdsvis et mandshoved med omhyggelig hårbehandling (som de ovennævnte figurer), dels et vædderhoved; de andre knopper er glatte. Arbejdet er i det hele ret groft, og det er tydeligt, at stenhuggeren ikke har gjort mere ud af det end højst nødvendigt. I korets nordvesthjørne (Mackeprang: Døbefonte p. 317).

E. M. 1951

Fig. 12. Vonsbæk. Alterkalk (p. 512).

1671 købtes egetræ til fonten, formodentlig til en †fontehimmel, og der betaltes for en vogn, der hentede billedskærerens værktøj (rgsk.). I inven-

tariet 1776 nævnes: en stenfont med trælåg[22]. 1842 ønskede man en ny font[27].

Dåbsfad, moderne, af messing; i bunden tre fisk lagt over hinanden i trekant, på randen: »Døb dem ind i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn«.

Korbuekrucifiks (fig. 14—15), gotisk, fra o. 1400, muligvis fra samme værksted som krucifikset i Branderup (Nr.-Rangstrup), der har bevaret både kors og sidefigurer. Figuren, 165 cm høj, har tornekrone på det svagt hældede hoved (fig. 14); øjnene er lukkede, håret falder i fire lokker ned på skuldrene. Armene er vandrette, fingrene kun svagt bøjede. Kroppen er spinkel med svagt markeret, meget langstrakt brystkasse, lændeklædet kun med snip i højre side; de magre ben har helt skarpe skinneben, fødderne er krydslagte. Krucifikset istandsattes samtidig med altertavlen, ved hvilken lejlighed korset fornyedes; det tidligere kors havde skråkanter, men alle ender var afsavede, ligesom der langs siderne var spor efter afsavede blade eller knopper (sml. Branderup). Ældre, men ikke oprindelige farver på figuren fremkaldtes og repareredes 1949 af P. Kr. Andersen: grøn tornekrone, brunt hår og skæg, lys karnation, lysblåt lændeklæde og en del bloddråber fra vunderne. Under restaureringen fandtes i figurens ryghuling et træstykke med forskellige håndværkernavne, sikkert stammende fra en reparation: »M Jurgen Rauert snidker von Hadersleff. Christen Clavesen smidt(?) von Haderslev. Andreas Maler von Hadersleff. Anno 1647«. På skibets nordvæg mellem vinduerne.

Prædikestol (fig. 8) i renæssance, ifølge Abildgaard[23] oprindelig med årstallet 1623, svarende til og fra samme værksted som den i nabokirken Åstrup, fra 1621. I storfelterne, som flankeres af korintiske hjørnesøjler med beslagværksprydbælter, er der arkader med riflede pilastre og hvirvelrosetter over bueslaget. På frise- og postamentfelternes hjørner sidder volutknægte, de øvre riflede, de nedre med fladsnit og udsavede hængestykker; svungen underbaldakin med hjørneribber, hvilende på foroven profileret træsøjle. Opgangen, der tidligere havde skåret et stykke af korbuevangen, er ny; den forrige var fra 1881[6]. Himmelen (sml. Åstrup p. 534), der hverken har top- eller hængestykker, er på undersiden smykket med profillister, der danner fire kors omkring en midtpolygon med en stor blomsterroset. — Prædikestolen, der havde de samme to farvelag over den oprindelige staffering som altertavlen, restaureredes sammen med denne, og de oprindelige, sparsomme farver fremdroges, lidt guld, laseret rødt og grønt på ornamentale dele og fremspringende led, stiliserede, symmetriske bladornamenter i guld direkte på træet i storfelterne, fraktur, 2. Tim. 4, og Ebr. 13 i frise og postamentfelter. På himlen sparsom staffering med rødt, på rosetten også guld; versaler i frisen: Jerem. 1 »See jeg legger mine ord i din mund« etc.

Stoleværket er fra 1881, udført af snedker L. Bahnsen, Haderslev, og egetræs-

P. N. 1923

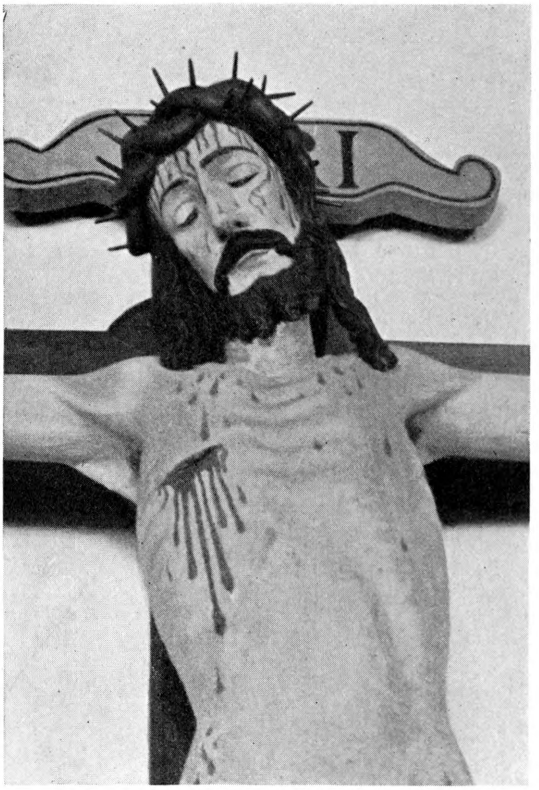
Fig. 13. Vonsbæk. Døbefont (p. 513).

malet af maler Kier[6]; gavlene er fornyet 1941, hvilket årstal samt Christian X.s og dronning Alexandrines navnetræk findes på de øverste stole. Ifølge Abildgaard[23] stod der på præstekonens stol fire linier ulæselig skrift og årstallet 1571. I inventariet 1776[22] nævnes »to bænke hvorpå skolebørnene sidder«, hvilket muligvis kan betyde, at der har været holdt skole i kirken.

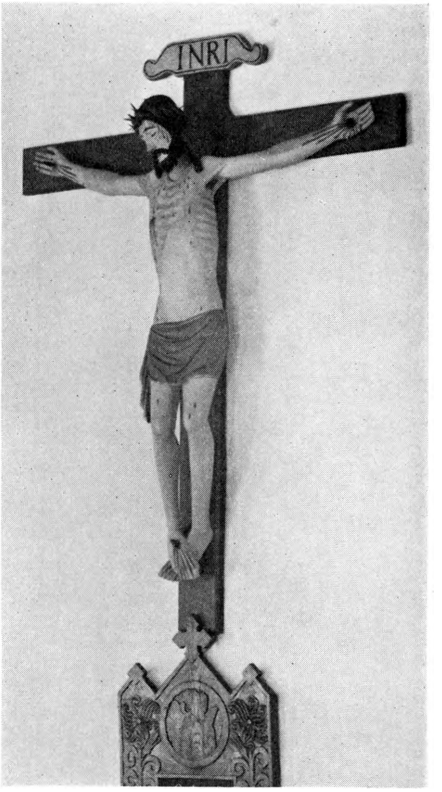
†*Skriftestol.* Abildgaard meddeler i sin dagbog[23], at der på skriftestolen var udskåret: »1647 M. Johannes Rotloben præpositus. Claudius Johann. Casbergaard pastor« (»Johann Rotløben provst, Claus Jensen C. præst«). Inventariet 1776 omtaler en skriftestol i sakristiet[22], muligvis denne; der købtes 1665 fyrredeller til en skriftestol (rgsk.).

†*Brudestol repareredes* 1752 (rgsk); i inventariet 1776 omtales brudeskamlen[22],

†*Pulpitur.* 1845 ændredes pulpituret og forsynedes med to fløje af snedkermester Nordstrøm[28].

E. M. 1951

E. M. 1951

Fig. 14—15. Vonsbæk. Korbuekrucifiks (p. 514).

Orgel, fra 1899, med ni stemmer og pedal, leveret af Marcussen og søn for 3450 mk. Orgel»emporet« er fremstillet af N. Jürgensens Baugeschäft, Haderslev[6]. Det tidligere †orgel var fra 1846 og leveret af orgelbygger Jacobsen for 333 dlr. cour. 16 sk.[28].

1792 købtes et †*jernskrin* til opbevaring af fattigpengene (rgsk.). Inventariet 1776 nævner, at en jernbeslået †*sparebøsse* til klingpungspengene stod i præstegården[22].

Klingpung, købt i Berlin 1881[6], på glat messingring; langt, høvlet skaft.

To *præsterækketavler,* omtrent ens, med profileret ramme, opad aftrappet og endende i en lille rundbue, den ældste fra 1700'rne (nævnt i inventariet 1776[22]), den yngste fra 1800'rne; de indeholder med hvid kursivskrift navnene på præsterne fra reformationen, begyndende med »Jens Sørensen voceret 1525«. På den ældre tavle skimtes ældre og større skrift under den nuværende. Rammerne er marmoreret med rødt og hvidt. På skibets vestvæg.

Klokke, 1873, af støbestål, leveret fra Bochum. Den tidligere malmklokke var anskaffet 1578 (rgsk.).

Klokkestol, nyere, repareret 1891[22].

GRAVMINDER

Gravsten, tidlig barok, o. 1635, af ølandsk kalksten, 177 × 121 cm, med udslidt indskrift, hvoraf enkelte fordybede versaler skimtes. Inden for en profileret ramme ses en skrifttavle med indsvejfede hjørner, der forneden giver plads til kerubhoveder, foroven til et korsfæstelsesrelief mellem vaser stående på skriftfeltet; i hjørnerne englehoveder. På kirkegården, ved lågen.

Mindesten på kirkegården over sognets faldne i første verdenskrig.

En †*begravelse* med 11 kister fandtes ifølge Trap: Slesvig p. 51 under korgulvet; en glug i korets sydmur ses endnu. 1870 tilkastedes begravelsen[6], og kisterne nedsattes på kirkegården (Chronik).

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Haderslev provstearkiv: kirkeregnskabsbøger for Vonsbæk 1564—1847 *(rgsk.)*. — Sager ang. de enkelte sogne. Vonsbæk 1730—1920. — Acta betr. Prediger und Gemeinde. Vonsbæk 1889—1920. — Haderslev provstis fælles kirkekasse: regnskaber med bilag 1800—47. — Vonsbæk præstearkiv: sager vedr. kirken og præstegården, udtaget af pakken Bd 3 1647—1870. Diverse korrespondencesager. — Kirkeinventarier og sager desangående. Cc 1738—1886. — Haderslev amtsarkiv: visitatorialsager, slesvigske registratur nr. 116. Kirche zu Vonsbæk 1820—31. — Se i øvrigt arkivalier for Haderslev provsti i almindelighed p. 28. — Chronik o. 1883 ff. (ved embedet). — Præsteindberetning til Thurah 1754. — Kirkeklokkecirkulære af 1918 (NM). — Museumsindberetninger af Chr. Axel Jensen 1910 (bygning og inventar), P. Kr. Andersen 1939 og 1949 (forundersøgelse og restaurering af inventar) og E. Lind 1941 (kalkmalerier). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke, Erik Hansen og Vibeke Michelsen 1951.

Haupt I, 385 ff.

[1] Acta pontificum danica nr. 2427, hvori stednavnet, Brodersby (Boderbok), i bd. VI, 610 er rettet til Vonsbæk. [2] T. O. Achelis: Det ældste Kaldsbrev i Norden, i SJyAarb., 1925, p. 151. [3] Smst. p. 149—151. [4] Danske Sagn III, 1931, p. 126, nr. 511; ifølge en variant (nr. 512) var opførelsesstedet byen Bæk. [5] Den isolerede beliggenhed nær fjorden er blevet forklaret ved, at også beboere syd for fjorden har sognet til kirken (Trap 4. udg. IX, 124). [6] Fælles kirkekasse: rgsk. med bilag 1870—1924. Udvidelsen blev dog først i året 1910 sat i forbindelse med den gamle del ved nedrivning af diget. [7] Fælles kirkekasse: rgsk. 1833—71. [8] J. nr. 151/41 i NM. [9] Ifølge en indberetning i NM fra 1910 kunne syddøren dengang skimtes. [10] Se note 9 og bygningsinspektørens udtalelse i forbindelse med restaureringen 1941 (J. nr. 405/40 i NM). [11] Våbenhuset kaldes 1872 »forhuset (se note 6). [12] Døren antagelig fra 1870 (note 6). [13] Tilsvarende findes i den syd for fjorden liggende Starup kirkes sakristi; endvidere kan nævnes, at sakristiet ved den store, sengotiske Øsby kirke på Haderslev Næs har små, samtidige vinduer. Slige oprindelige lysåbninger i sakristier forekommer kun sjældent. [14] Faglig betegnelse for et skorstensrør, der er så snævert, at det ikke kan bestiges af skorstensfejeren, men må renses med reb og kost. [15] Den nordslesvigske Kirke. Under redaktion af H. Hejselbjerg Paulsen, 1945, p. 182. [16] Præsten skriver, at da kirken er meget mørk på grund af den omgivende skov, hvilket yderligere forøges ved »de små altmodische, blinde og fåtallige vinduer«, kan menigheden ikke se; det samme gælder præsten, hvis han ikke har »ørneøjne ... hvilket fortrin desværre fattes ham« (Præste-

arkiv: af pakken Bd 3, 1(547—1870 etc.). [17] Ulrik Selmer: En præste »dagbog« fra sidste halvdel af 18. aarh., i Sønderjydsk Maanedsskrift, 1945, p. 168. [18] Sml. våbenhuset i Nustrup (Gram). [19] Mogens Clemmensen: Bulhuse, 1937, I, 25; sml. også præstegården. [20] Note 6 og Landesamt für Denkmalpflege, Schleswig-Holstein: tegn. og indberetn. fra R. Haupt. Forhandlinger 1907—13. [21] Sml. Carsten Petersen i SJyAarb., 1931, p. 241 f. [22] Provstearkiv: Sager ang. de enkelte sogne etc. 1730—1920. [23] Dagbogen p. 123 f. [24] R. Struck: Materialien zur lübeckischen Kunstgeschichte, i Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde. XXIII, 265 f. — V. Thorlacius Ussing i Danmarks Billedhuggerkunst, 1950, p. 108. — Fr. Beckett (Danmarks Kunst, 1926, II, 170) antager dog, at reliefferne ifølge dragt og typer er nederlandske, og det nederlandske præg fremhæves også af Horst Appuhn (Gotische Plastik in Schleswig-Holstein. Heide in Holstein. 1955, p. 13), der ikke tør henføre dem til Henning von der Heide. [25] Oplyst af museumsdirektør, dr. E. Schlee, Gottorp. Reliefferne har inv. nr. 1935/2535. [26] Ifølge oplysninger fra dr. Schlee i brev af 2. febr. 1955 er figuren (inv. nr. 1935/803) og reliefferne 1935 overdraget Gottorp museum fra Schleswig-Holsteinisches Museum Vaterländischer Altertümer, Kiel. I den sjette beretning fra »Königl. Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft f. die Sammlung und Erhaltung vaterländischer Altertümer«, 1841 p. 15 ff. omtales »zwei Bildergruppen und einer einzelnen Figur« fra Vonsbæk, der skulle overgives museet. [27] Fælles kirkekasse: Sager vedr. ombygn. etc. 1800—96 . [28] Fælles kirkekasse: rgsk. med bilag 1800—47.

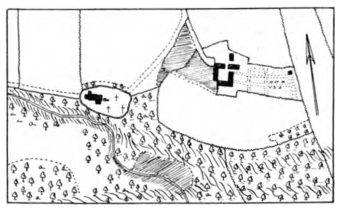

Fig. 16. Vonsbæk. 1788.